

2022-жылдын 23-майынан 3-июнга чейин Бириккен Улуттар Уюмунун өтө жакырчылык жана адам укуктары боюнча атайын баяндамачысы, профессор Оливье Де Шуттердин Кыргызстанга жасаган иш сапары боюнча билдирүүсү*

Бишкек, 3-июнь 2022-жыл

Кыргызстан жолдун кесилишинде турат. Ковид-19 пандемиясы, андан кийинки Украинага басып кирүүнүн кесепеттери менен коштолуп кен казып алуу жана туризм тармактарына, ошондой эле эмгек мигранттарынын акча которууларына көз каранды экономикалык моделдин морттугуна жарык чачты. Мурдагыга караганда, экономиканы диверсификациялоо жана өлкөдө билимдүү, бирок азыр анын негизги экспорттук товарына айланып бараткан жаштардын келечегин камсыз кылуу зарылдыгы күчөдү. Жыл сайын 350 000ге жакын жаштар иш менен камсыз кылуу рыногуна чыгат, бул экономика сиңире алгандан алда канча көп жана алар активдүү калктын калган бөлүгүнө караганда бир топ жогору болгон жумушсуздуктун деңгээлине туш болушат.¹: өлкөдөн чыгып кетүүгө азгырылып, аны келечектеги эң маанилүү байлыгынан ажыратышат.

Муну артка кайтаруу үчүн өнүгүүнүн эч кандай формасы талап кылынбайт: Кыргызстандын алдында ички суроо-талапты, ошондой эле өндүрүштүн эмгекти көп талап кылган түрлөрүн, өндүрүш жана тейлөө тармактарын өстүрүүнү стимулдаштыруу милдети турат. Бул ийгиликке жетүү үчүн өлкөгө жогорку квалификациялуу жумушчу күч жана жакырчылыкты жоюу багытында прогрессти тездетүү керек. Социалдык коргоону күчөтүү, эмгек акыны жакшыртуу жана жалпысынан татыктуу жумуш орундары, ошондой эле балдардын эмгегин акырындык менен жоюу жана сапаттуу билим берүү зарыл: дал ушул мааниде адам укуктары өкмөттү туура тандоого багыттай алат. Ошо сыяктуу эле, формалдуу эмес ишти акырындык менен формалдаштыруу жөн гана туура экономикалык саясат жана социалдык инвестицияны каржылоонун бир жолу эмес, бул адам укуктарынын маселеси, анткени формалдуу

* * Атайын баяндамачы Агате Осински жана Паула Фернандес-Вульф, ошондой эле Бириккен Улуттар Уюмунун Адам укуктары боюнча Жогорку Комиссарлыгынын Аппаратынын кызматкерлери жүргүзгөн мыкты изилдөө жана талдоо үчүн ыраазычылык билдирет.

12018-жылы жаштардын 20,5 пайызы "ишке орношууда, билим берүү жана окутууда жок" (NEET) жана жаштар арасындагы жумушсуздуктун деңгээли 14,8 пайызды түздү. Караңыз *Бириккен Улуттар Уюмунун Кыргыз Республикасы үчүн жалпы өлкө анализи* (2021), б. 5.

эмес жумушчулар негизинен коргологон бойдон калууда жана алардын укуктары үзгүлтүксүз бузулуп келет.

Төмөндө Кыргызстанда адам укуктарынын аткарылышына жакырчылык кандай таасир этээрине баа берилет. Бирок бул ошондой эле Туруктуу өнүктүрүүнүн 1 жана 10 максаттарына жетүү жана адам укуктары боюнча өзүнүн милдеттерин аткаруу үчүн Өкмөт жүргүзүшү керек болгон артыкчылыктарды аныктоо аракети: адам укуктары бул багытта акырындык менен прогресске жетишүүгө мүмкүндүк берүүчү компасты камсыз кылышы керек.

1. Киришүү

Кыргызстанда болгон 12 күн ичинде атайын баяндамачы Бишкек, Ош, Нарын жана Баткенде болду. Ал борбордук жана жергиликтүү бийлик органдары, эл аралык уюмдар, жарандык коом жана айылдагы жана шаардагы жакырчылыкта жашаган ар кандай этникалык топтордун өкүлдөрү менен жолугушту.² Ал Кыргызстандын өкмөтүнө караштуу сегиз министрлик, ошондой эле Акыйкатчы жана Балдардын укуктары боюнча комиссары менен жолугушту. Бизнес-акыйкатчы, Социалдык фонд, Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фонду, Жогорку Сот, Улуттук статистикалык комитет, ошондой эле Жогорку Кеңештин депутаттары менен жолугушууларды өткөрдү. Ал жолуккан министрликтердин арасында Тышкы иштер министрлиги, Эмгек, социалдык коргоо жана миграция министрлиги, Экономика министрлиги, Финансы министрлиги, Саламаттыкты сактоо министрлиги, Билим берүү жана илим министрлиги, Айыл чарба министрлиги жана Юстиция министрлиги. Атайын баяндамачы ошондой эле Бишкек, Нарын жана Ош шаарларында муниципалдык деңгээлде, Баткенде облустук жана муниципалдык деңгээлдеги мамлекеттик кызматкерлер менен жолугушту.

Ал Бишкектин жана анын айланасындагы бир нече формалдуу эмес конуштарды (жаңы имараттарды), анын ичинде таштанды төгүүчү жайга жакын жашаган жамаатты, Бишкек, Ош жана Нарын шаарларындагы жөнөкөй шарттар жок мурдагы жумушчулар жатаканаларын, үй-жайсыз адамдар үчүн баш калкалоочу жайды, аялдар үчүн кризистик борборду, пенсионерлер үчүн күндүзгү борбор, карылар жана инвалиддер үчүн социалдык оорукананы барып көрдү. Ошондой эле, ал аялдар, майыптар, улгайган адамдар, аз камсыз болгон үй-бүлөлөр жана окутуу үчүн тамак-аш программасынын катышуучулары менен жолугушууларга катышты. Атайын баяндамачы Бишкек, Ош, Нарын жана Баткен облустарында өз үйлөрүн ачып, тажрыйбасы жана билими менен бөлүшкөн бардык адамдарга жана уюмдарга ыраазычылык билдирет.

Атайын баяндамачы ошондой эле иш сапарынын жүрүшүндө Кыргызстандын өкмөтүнө чакыргандыгы жана кызматташуусу үчүн ыраазычылык билдирет. Ал Бириккен Улуттар Уюмунун Адам укуктары боюнча Жогорку Комиссарлыгынын Башкармалыгынын Борбордук Азия боюнча Регионалдык кеңсеси тарабынан көрсөтүлгөн чоң колдоосун жана Бириккен Улуттар Уюмунун өлкө тобу көрсөткөн жардамын жогору баалайт.

Бул билдирүүдө Атайын баяндамачы 2020-жылы калктын төрттөн бири жакырчылыкта жашаган контекстте Кыргызстан туш болгон негизги көйгөйлөргө баа берип, Дүйнөлүк банк жакырчылыктын деңгээли 2022-жылдын аягына чейин 38 пайызга жетет деп эсептейт. Кыйынчылыктарга жакырчылыктын ар кандай өлчөмдөрү боюнча күрөшүү, экономикалык өсүштү киреше топтору жана региондор боюнча адилет бөлүштүрүү, акча которууларга жана тышкы жардамга көз карандылыкты азайтуу жана өлкөнү каптап жаткан эндемикалык коррупция менен күрөшүү кирет.

²Бул сапардын толук графиги менен төмөнкү даректе таанышса болот: <https://www.srpoverty.org/2022/05/23/schedule-special-rapporteur-mission-to-kyrgyzstan/>

2. Кыргызстандагы жакырчылыктын абалы

Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгон маалда мурдагы СССРдин эң жакыр республикаларынын катарына кирген: 1989-жылы кыргыз калкынын үчтөн бири (33 пайызы) “камсыздандырылган” деп эсептелген.³ Жакырчылыктын деңгээли 1990-жылдардын экинчи жарымында кескин өсүп, 2000-жылы калктын 62,6 пайызын түзгөн эң жогорку чекке жеткен. 2000-2009-жылдар аралыгында көрсөткүчтөр 31,7 пайызга чейин төмөндөсө,⁴ 2008-жылдагы финансылык кризис калктын кошумча 6,3 пайызын жакырчылыкка түрттү. Ошондон бери жакырчылык жалпысынан төмөндөп, кээ бир жылдардагы стагнация же көбөйүү менен болсо да, 2019-жылы 20,1 пайыздык төмөнкү чекке жетти.⁵ Төмөнкү көрсөткүч 1996-2020-жылдар аралыгында улуттук жакырчылык чегинен төмөн жашаган үй чарбаларынын пайыздык тенденциясын көрсөтөт.

Булак: «Кирешеси жашоо минимумунан төмөн болгон үй чарбаларынын саны (пайыз)» Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматына негизделген өздүк көрсөткүч.

2020-жылы Кыргызстандын калкынын төрттөн биринен көбү (25,3 пайызы) же 1,68 миллион адам жакырчылыктын улуттук чегинен төмөн жашаган.⁶ 2018-жылдан (22,4 пайызга) 2019-жылга (20,1 пайызга) азайгандан кийин, жакырчылыкта жашаган адамдардын деңгээли кайра көтөрүлүп, 2020-жылы жакырчылыкка кабылуу коркунучу бар адамдардын саны 8 пайызга өстү.⁷ Бул тенденция андан бери начарлады: Дүйнөлүк банктын алдын ала эсептөөлөрү боюнча, жакырчылыктын деңгээли 2022-жылдын аягында 38 пайызга жетиши мүмкүн, бирок мындай божомолдор ушул сыяктуу тез өзгөрүп жаткан контекстте этияттыкты талап кылат.⁸

3ОECD өнүктүрүү жолдору, *Кыргызстандын социалдык коргоо системасына сереп салуу*, 2018, б. 22

4Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети (мындан ары - Улутстатком), <http://www.stat.kg/en/statistics/uroven-zhizni-naseleniya/>

5УСК, <http://www.stat.kg/en/statistics/uroven-zhizni-naseleniya/>

6Улутстатком, “Жакырчылыктын деңгээли (пайыз)”, <http://www.stat.kg/en/opendata/category/120/>

7Улутстатком, “Жакырчылыктын деңгээли (пайыз)”, <http://www.stat.kg/en/opendata/category/120/>; Алтынай Маймекова, Элизабетта Д’Амиго, Мануэла Толмино, *Кыргыз Республикасындагы жакырчылык, азык-түлүк коопсуздугу жана тамактанууну талдоо*, Октябрь 2021, стр. 6

8Дүйнөлүк банк, Кыргызстан – Акыркы экономикалык өнүгүүлөр, 2022-жыл

Бул сандар баары эмес, анткени учурда жакыр деп эсептелбеген көптөгөн үй чарбалары жакырчылыктын чегинен бир аз жогору жашашат.⁹ : жакырчылыктын чегинин 5 пайызга гана өсүшү (айына 136 сомго) жакырчылыкта жашаган адамдардын санынын 3,6 пайыздык пунктка көбөйүшүнө алып келет.¹⁰ Жашоо минимумуна ылайык өлчөнгөн, жеке муктаждыктарга (азык-түлүк, азык-түлүк эмес товарлар, кызмат көрсөтүүлөр жана салыктар) негизинде эсептелген жана 2021-жылдан бери айына 6382,69 сомго бааланган,¹¹ 2019-жылы калктын 70,2 пайызы негизги муктаждыктарын канааттандыра алган жок: 64,7 пайызы шаарларда, 73,4 пайызы айыл жеринде ушул деңгээлде жашайт.¹²

Жакырчылык өлкө боюнча бирдей эмес бөлүштүрүлгөн. Улуттук жакырчылыктын чегинен төмөн адамдардын 73,7 пайызы айыл жеринде жашайт, ал эми жакырчылыктын деңгээли Жалал-Абад менен Нарында 37,2 пайыздан 36,8 пайызга чейин өзгөрөт. *областтар* Ош жана Бишкек шаарларында тиешелүүлүгүнө жараша 14,7 жана 16,8 пайызды түздү.¹³ 2020-жылдагы көп өлчөмдүү жакырчылыкты баалоо 2016-жылдын маалыматтарынын негизинде калктын 50,3 пайызы көп өлчөмдүү жакырчылыкка дуушар болгон, көп өлчөмдүү жакырчылык айыл жеринде шаарларга караганда 20 пайызга жогору деген жыйынтыкка келген.¹⁴ Тактап айтканда, Бишкек шаарынын тургундарынын 27 пайызы көп кырдуу жакыр болсо, Жалал-Абад, Нарын, Баткен жана Ош. *областтар* көп өлчөмдүү жакырчылыктын көрсөткүчтөрүнүн орточо көрсөткүчүнөн жогору экендигин билдирет.

Өлкөнүн айыл жана шаар бөлүктөрүнүн ортосундагы ажырым кыскарууда, бирок 2006-жылдагы 21 пайыздык пункттан 2019-жылы 8,5 пайыздык пунктка чейин кыскарган.¹⁵ Ошентип, жакырчылык шаарга караганда айыл жеринде тезирээк төмөндөөдө. Мүмкүн болгон себептерге акча которуулардын айыл жергесиндеги жамааттарга таасиринин күчөшү, жакырчылыкты кыскартуу боюнча мамлекеттик программалар менен айыл калкынын көбүрөөк камтылышы кирет.¹⁶ ошондой эле Ковид-19 пандемиясына байланыштуу жумушсуздуктун айынан шаардык кедейлердин саны өсүп жатат.¹⁷

Кыргызстанда айыл жериндеги жашоочулардан тышкары калктын айрым топтору жакырчылыктын жогорку тобокелдигине дуушар болушат. Өзгөчө инвалиддер жабыркайт. Кыргыз Республикасы 2019-жылы Майыптардын укуктары жөнүндө конвенцияны ратификациялаган жана аны ишке ашыруу боюнча 2021-2023-жылдарга иш-аракеттер планы кабыл алынган. Ошентсе да, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктарын коргогон негизги мыйзамдар (2008-жылы кабыл алынган жана 2017-жылы өзгөртүүлөр киргизилген №38 «Майыптардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө» Мыйзам) негизинен өлүү кат бойдон калууда.

9Ар бир адамдын физикалык жана психикалык ден соолуктун эң жогорку жетүүгө боло турган деңгээлине ээ болуу укугу боюнча атайын баяндамачы, Дайниус Пурас, Ар бир адамдын физикалык жана психикалык ден соолуктун эң жогорку жетүүгө боло турган деңгээлине ээ болуу укугу боюнча атайын баяндамачынын баяндамасы – Кыргызстанга болгон сапар, БУУнун Док. А/НRC/41/34/Add.1, 8 май 2019-ж.13

10Адам укуктары боюнча кеңеш, Универсалдуу мезгилдүү баяндама боюнча жумушчу топ, *Улуттук баяндама Адам укуктары боюнча кеңештин 16/21 резолюциясынын 5-пунктуна ылайык берилген – Кыргызстан*, Январь 2020, А/НRC/WG.6/35/KGZ/1, 229-пара

11“Кыргызстанда жашоо минимумунун деңгээли 22 пайызга өстү”, 24.kg, 14-октябрь 2021-жыл

12Маймекова жана башкалар. 2021, б. 10 7 шилтемеде келтирилгендей

13Улутстатком, “Жакырчылыктын деңгээли (пайыз)”, <http://www.stat.kg/en/odata/category/120/>

14Франциска Гассманн, Валентина Перинетти Касони, Андрес Мидерос Мора жана башкалар. , Кыргыз Республикасы үчүн жакырчылыкты көп өлчөмдүү баалоо, ЮНИСЕФ, 2020, б. 38

15Маймекова ж.б., 2021, б. 6

16Ид., б. 10

17Бириккен Улуттар 2021-жыл, 1-шилтемеде келтирилгендей, б. 12

2008-жылдагы № 38 мыйзамга ылайык, 20дан ашык кызматкерлери бар мамлекеттик органдар жана жеке компаниялар майыптар үчүн жумуш орундарынын 5 пайыздан кем эмес бөлүгүн резервге алууга милдеттүү. Бирок, Өкмөттүн өзүнүн моюнга алуусу боюнча, бул жобо атүгүл мамлекеттик сектордо да сакталган эмес жана аткарылган эмес: 15 873 мамлекеттик кызматкердин 104ү гана майыптар (болжол менен 0,75%) жана 8 484 муниципалдык кызматкердин ичинен болгону 140ы майыптар (2 пайыздан аз). Майыптыгы бар адамдарга басмырланбоо укугу, анын ичинде жумушка орношууда акылга сыярлык турак-жай укугу кепилденбейт.

Өлкөдө билим берүү мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар үчүн камтылган эмес. Кыргызстанда 32 000 ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын 10 925и гана ар кандай билим алат.¹⁸ жана алар жасаса да, ал көбүнчө өзүнчө же атайын мектептерде же үйдөн билим алуу аркылуу болот.¹⁹ Психоневрологиялык институттарда жашаган балдардын билим алууга таптакыр мүмкүнчүлүгү жок, кызматкерлер аларды «окууга жараксыз» деп эсептешет.²⁰ Акыр-аягы, адистештирилген окуу жайлар көбүнчө диплом эмес, «сертификаттарды» берип, майып балдарды жогорку билим алуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратышат.

Аялдар да өзгөчө кыйынчылыктарга туш болушат. Дүйнөлүк банктын маалыматы боюнча, алар эркектерге караганда жумушта азыраак болушат, 2020-жылы жумуштуулуктун калкка карата катышы 42,1 пайызды, эркектердики 70,3 пайызды түзөт.²¹ Аялдар иштеген учурда да эркектерге караганда азыраак айлык алышат: 2021-жылы Улуттук статистикалык комитет аялдардын эмгек акысынын эркектердикине карата катышы 75,1 пайызды түзгөнүн билдирди.²² Аялдар көбүнчө жарым күндүк жумушка таянышат,²³ бул социалдык камсыздандыруунун, пенсиянын жана жалпы иш менен камсыз кылуунун төмөндөшүнө алып келет. Кыргызстан глобалдык гендердик ажырым индексинде регионалдык көрсөткүчтөр боюнча ылдыйкы үчүнчү орунда турат.²⁴ 2020-жылдын декабрына карата ТӨМгө гендердик көз караштан мониторинг жүргүзүү үчүн зарыл болгон индикаторлордун үчтөн бир бөлүгү гана (39,4 пайыз) жеткиликтүү болгон. Маанилүү боштуктар эмгек рыногунун негизги көрсөткүчтөрүн, гендердик жана жакырчылыкка тиешелүү маалыматтарды жана аялдардын активдерге, анын ичинде жерге жетүү мүмкүнчүлүгүн камтыды. ТӨМ 5тин ырааттуу мониторингин камсыз кылуу жана Кыргызстанда гендердик теңчиликке жетишүүгө жардам берүү үчүн көбүрөөк салыштырылуучу жана бөлүштүрүлгөн маалыматтар керек.²⁵

Акыркы жылдары жалпы теңсиздик азайганы менен прогресс Казакстан жана Тажикстан сыяктуу коңшу өлкөлөргө караганда бир топ аз байкалды.²⁶ Эң жакыр 20 пайыз 7,7 пайыз, ал эми эң бай 20 пайыз кирешенин 41,4 пайызын ээлейт, бул көрсөткүч акыркы 20 жылда анча жакшырган жок.²⁷ Чынында, эң жакыр 40% акыркы

18Human Rights Watch, *Инклюзияны талап кылуу менен: Кыргызстанда институционалдаштыруу жана мүмкүнчүлүгү чектелген балдар үчүн билим берүүдөгү тоскоолдуктар*, 2020, б. 19

19Human Rights Watch, 2020-жыл, 18-шилтемеде келтирилген

20Human Rights Watch, 2020, б. 36

21Дүйнөлүк Банк, “Калктын жумуш менен камсыз болушу, 15+, аялдар (%) (улуттук баа), <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.TOTL.SP.FE.NE.ZS?locations=KG>, Дүйнөлүк Банк, “Иш менен камсыз кылуунун калкка карата катышы, 15+, эркек (%) (улуттук баа), <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.TOTL.SP.MA.NE.ZS?locations=KG>

22Улутстатком, “Аймактар боюнча аялдардын эмгек акысынын эркектерге карата катышы”, 2021-ж

23Дүйнөлүк Экономикалык Форум, Гендердик ажырымдын глобалдык отчету 2021, б. 246

24Гендердик ажырымдын глобалдык отчету 2021, шилтемеде келтирилгендей, 23, б. 30

25БУУнун Аялдар Уюму, «Кыргызстан», <https://data.unwomen.org/country/kyrgyzstan>

26ЭВФтин өлкө боюнча отчету № 16/56, 2016-ж. февраль, пара. 3

27ЭВФтин өлкө боюнча отчету № 16/56, 2016-ж. февраль, пара. 3

жылдары гана жакыр болуп калды,²⁸ Кыргызстан кандай гана ИДПнын өсүшүн башынан өткөргөсүн, ал жакырларга «түшүрүлгөн жок», ал эми экономикалык өсүштүн пайдасы жогору жактагыларга пайда алып келди деп болжолдойт. Ошол эле учурда, салык бейиштерине жыл сайын болжол менен 13 миллион доллар жоготуу менен,²⁹ Кыргызстан 2022-жылга карата жаңы Салык кодексине салык адилеттүүлүгүн, анын ичинде теңсиздикти кыскартуу максатын камтышы керек. Социалдык коргоо программалары дагы ушул максатты эске алуу менен, башкалардын арасында теңсиздикти кыскартууну улантуу үчүн түзүлүшү керек.

3. Коррупция жана жакырчылык

Кыргызстан дүйнөдөгү эң коррупциялашкан өлкөлөрдүн катарында калууда: Transparency International уюму аны 144-орунга койдуth 180 өлкөнүн ичинен. Анын үстүнө, 2012-жылдан бери ырааттуу жакшырууларга жетишкенден кийин, анын көрсөткүчү 2020-жылдан бери төрт пунктка начарлады. Атайын баяндамачы медициналык жардам алуудан баштап эң жөнөкөй административдик процедураларды аткарууга чейин мамлекеттик кызматтардын кеңири спектрин алуу үчүн талап кылынган пара жөнүндө сансыз көрсөтмөлөрдү укту. Балдарын мектепке жөнөткөн ата-энелерден расмий эмес төлөмдөр талап кылынат. Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар майыптыгын тастыктаган справка алуу үчүн дарыгерлерге акча төлөп бериши керек. Жакыр үй-бүлөлөрдөн чыккан адамдар жашоосунун дээрлик бардык чөйрөсүндө пара талап кылышат.

Бул күбөлүктөр Кыргызстандагы коррупция боюнча изилдөөлөр менен ырасталган: АКШнын Эл аралык өнүктүрүү агенттиги (USAID) тарабынан каржыланган соңку сурамжылоодо коррупция Кыргызстан туш болгон экинчи маанилүү көйгөй катары аталды: сурамжылоого катышкандардын 92 пайызы коррупцияны же коррупция деп эсептешкен. Бүгүнкү күндө өлкөдөгү «чоң» же «өтө чоң» көйгөй болуп саналат жана 72 пайызы өкмөт бул көйгөйдү чечүү үчүн жетиштүү күч-аракет жумшабай жатат деп эсептешкен.³⁰ Респонденттердин дээрлик жарымы (46 пайызы) коррупция аларга терс таасирин тийгизди деп эсептесе, 3 пайызы гана мындай көрүнүштөргө жолуккан эмес деп эсептешет. Transparency International уюмунун 2017-жылдагы сурамжылоосунда Кыргызстанда акыркы он эки айда адамдардын үчтөн биринен көбү (38 пайызы) пара бергенин айтышкан.³¹

Ансыз да жакырчылыкта жүргөн адамдар үчүн мамлекеттик кызматтарды алуу үчүн талап кылынган паралар регрессивдүү салык болуп, алардын кирешелеринин көбүрөөк бөлүгүн жейт. Алардын өч алуудан коркууга көбүрөөк себептери бар, анын үстүнө кедей адамдар өздөрүнүн бай теңтуштарына караганда пара талап кылышы ыктымал.³²

2022-жылдын 1-июнунда 2022-2024-жылдарга карата Коррупцияга каршы күрөшүүнүн жаңы стратегиясынын презентациясы мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдөгү майда коррупция көйгөйү таанылганын жана бул чакырыкты чечүү үчүн саясий эрктин бар экенин көрсөтүп турат. Адамдык элементти жана ошону менен социалдык

28Дүйнөлүк Банк, Poverty & Equity Brief, апрель 2022, р.2; ошондой эле ЭВФтин өлкө боюнча отчетун караңыз № 16/56, 2016, абз. 5

29Салык адилеттүүлүгү тармагы, “Кыргыз Республикасы”, <https://taxjustice.net/country-profiles/kyrgyz-republic/>

30Эл аралык Республикалык Институт, “Кыргызстандагы сурамжылоо коррупцияга, жумушсуздукка тынчсыздануусун көрсөтөт”, февраль 2020-ж.

31Криста Ли-Джонс, “Борбордук Азиядагы коррупцияга жана антикоррупцияга сереп салуу”, Transparency International, январь 2021, б. 11

32Transparency International, “Адамдар жана коррупция: Азия-Тынч океан глобалдык коррупция барометри”, б. 21

кызматкерлердин же мамлекеттик кызматкерлердин дискрециялык ыйгарым укуктарын азайтуу үчүн мамлекеттик кызматтарды санариптештирүүгө көптөгөн үмүттөр бар. Бирок санариптештирүү жакырчылыкта жашаган адамдарга, Интернетке жетүү же санариптик сабаттуулук төмөн болгондо, же системада каталар киргизилгенде өзүнүн тобокелдиктерин жаратат. Демек, кызматтарга онлайн жетүү, кирүүнүн салттуу формаларын алмаштыруунун ордуна, толуктап турушу керек жана системанын иштеши үчүн формаларды толтурууда аз эмес, социалдык кызматкерлердин көбүрөөк жардамы талап кылынат.

Конкреттүү көйгөйлөр чоң коррупция менен күрөшүү менен байланышкан. Компаниялардын дээрлик үчтөн биринен (31%) Кыргызстанда бизнес жүргүзүү үчүн жок дегенде бир пара талап кылынган. Бул Европадагы жана башка Борбор Азиядагы коррупциялык өтүнүчтөр менен кайрылган компаниялардын көрсөткүчүнөн эки эседен ашык (12 пайыз), ошондой эле кирешеси ортодон төмөн болгон өлкөлөр үчүн орточо көрсөткүчтөн (23 пайыз) жогору.³³ Компаниялардан курулушка уруксат алуу үчүн (фирмалардын 48 пайызы), мамлекеттик контракттарды алуу үчүн (30 пайызы) жана салык кызматкерлери менен жолугушууда (29 пайызы) пара талап кылынат.³⁴ Мындай гүлдөп кеткен коррупция Кыргызстандын эл аралык аброюна доо кетирет, мамлекетке болгон ички ишенимди кетирет жана жоготууга алы келбеген баалуу ресурстарды жумшайт.

Бул да жакырчылыкты жоюу аракеттерине таасирин тийгизет. Пара сунуш кылган компаниялар салык төлөөдөн бошотулганда же ири инвестициялык долбоорлор коррупциянын айынан баалуу каржылоосун жоготкондо, бул мамлекеттин жакырчылык менен күрөшүү жана анын тургундарын жакшыраак жашоо менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүн чектейт. Ал социалдык коргоого, билим берүүгө жана саламаттыкты сактоого жумшалышы мүмкүн болгон эбегейсиз чоң суммадагы акчаларды эффективдүү алып кетет.

Кыргызстанда коррупцияны көзөмөлдөө боюнча көрсөткүчтөрдүн көбү 2010-жылдардын башынан бери өзгөрүүсүз калган же начарлап кеткен.³⁵ Коррупциянын ар кандай түрлөрү боюнча конкреттүү иликтөөлөр бул тынчсыздандырган тенденцияны тастыктайт. Маселен, ири масштабдагы коррупция боюнча көз карандысыз журналисттик иликтөөлөр, COVID-19 чыгымдарына байланыштуу чоң деңгээлде ачык эместикти көрсөттү жана мамлекеттик сатып алуулар жөнүндөгү мыйзамдарга акыркы өзгөртүүлөр келечектеги өзгөчө кырдаалдарга жумшалган чыгымдардын кошумча купуялуулугуна алып келиши мүмкүн деп айыптады.³⁶ Алар ошондой эле бажы тармагындагы ири коррупциялык схемаларды, анын ичинде болжолдуу түрдө 700 миллион доллар пара жана жалган бажы жол-жоболору түрүндө контрабандалык жол менен ташылып келингенин аныкташкан.³⁷ Ошо сыяктуу эле, мамлекеттик кызмат адамдарынын мүлкү жөнүндө декларацияда карама-каршылыктар же толук эмес маалыматтар болгон учурда, анын ичинде мындай декларацияларды иштеп чыгуу үчүн салык органдарынын кызматкерлеринин санынын жетишсиздигинен улам аткаруу механизмдери жок, бул аларды иш жүзүндө маанисиз кылат.³⁸ Бул көйгөйлүү тенденцияларга каршы туруу үчүн колдонулушу мүмкүн болгон тиешелүү мыйзамдар,

33Дүйнөлүк банк, Европа реконструкциялоо жана өнүктүрүү банкы, Европа инвестициялык банкы, “Ишкананын изилдөөлөрү – Кыргыз Республикасы 2019-жылдагы өлкөнүн профили”, 2019-ж. 9

34“Ишкананын изилдөөлөрү – Кыргыз Республикасы 2019 Өлкөнүн профили”, 2019 33-шилтемеде келтирилген

35Дүйнөлүк Банк, Дүйнөлүк башкаруунун көрсөткүчтөрү, Коррупцияны көзөмөлдөө – Кыргызстан, https://databank.worldbank.org/reports.aspx?Report_Name=WGI-Table&Id=ceea4d8b

36Уюшкан кылмыштуулукту жана коррупцияны чагылдыруу долбоору (мындан ары OCCRP), “Кыргызстандын коронавирустук чыгымдарында айкындуулук жок”, июнь 2020-ж.

37OCCRP, “Crunder and Patronage in th Heart of Central Asia – the 700 Million Dollar Man”, 2019-ж., <https://www.occrp.org/en/plunder-and-patronage/the-700-million-dollar-man>

мисалы, «Кызыкчылыктардын кагылышуусу жөнүндө» же «Коррупцияга каршы аракеттенүү жөнүндө» Мыйзамдар коррупцияга каршы күрөшүү үчүн эффективдүү эмес же мыйзамды ишке ашыруу механизмдери жетишсиз деп табылды.³⁹

4. Билим берүү

Эгерде кыргыз жаштарына алардын иш менен камсыз болуу перспективасын жакшыртууга реалдуу мүмкүнчүлүк берилсе, анда сапаттуу билимге жетүү маанилүү. Кыргыз Республикасы 2019-жылы билим берүүгө ИДПнын 5,4 пайызын жумшады.⁴⁰ Бул 2016-жылга салыштырмалуу 6,6%га төмөндөгөн, бирок кирешеси ортодон төмөн болгон башка өлкөлөргө салыштырмалуу жогору бойдон калууда жана жалпы мамлекеттик чыгашалардагы билим берүүнүн үлүшү да, билим берүүгө реалдуу чыгашалар да акыркы жылдары туруктуу бойдон же көбөйгөн: студенттердин санынын жана мугалимдердин айлык акысынын көбөйүшүнө байланыштуу 2020-жылы 39,9 млрд сомго (ал эми расмий булактар боюнча 2022-жылы 60 млрд сомго чейин) жетти.⁴¹

Бул дем берүүчү цифралар, бирок алар окуяны толук айтып бере алышпайт. Өлкөдө сабаттуулуктун деңгээли жогору болгону менен Кыргызстанда билим берүүнүн сапаты начар. Кыргыз Республикасынын студенттери 2006 жана 2009-жылдардагы Эл аралык студенттерди баалоо программасынын (PISA) көнүгүүлөрүндө математика, табигый илимдер жана окуу боюнча эң акыркы орунду ээлешти.⁴² 7-14 жаштагы балдардын 42,1 пайызында сабаттуулуктун негизги көндүмдөрү жок, ал эми дээрлик жарымында (48,7 пайызында) негизги эсептөө көндүмдөрү жок.⁴³ Билим берүүнүн жетишсиздигинин себептери: окуу китептеринин жетишсиздиги, начар инфраструктура, мектеп программасынын түзүмү жана мазмуну, ошондой эле мугалимдердин жетишсиздиги, айлык акынын аздыгы.⁴⁴ 2012-жылдан бери үч нөөмөт менен иштеген мектептердин саны эки эсеге көбөйдү, демек, балдар кезектешип окутулушу керек. Акыр-аягы, объектилер оңдоп-түзөөгө абдан муктаж. Мектептердин төрттөн биринен көбү таза ичүүчү сууга жетишпейт жана төрттөн үч бөлүгү окуучуларын жабык даараткана менен камсыз кылышпайт.⁴⁵ Билим берүү министрлигинин маалыматы боюнча, 179 мектеп авариялык абалда, башкача айтканда, бузууга муктаж,⁴⁶ ал эми 457 кошумча мектеп капиталдык оңдоону талап кылат.⁴⁷ Начар жабдылган жана начар кадрлар менен Кыргызстандын билим берүү системасы Туруктуу өнүгүүнүн 4-максатында белгиленген сапаттуу билим берүү убадасын аткара албай жатат.

Билим берүүнүн начар натыйжалары бүтүндөй өлкөгө таасирин тийгизгени менен, айрым топтор өзгөчө начар абалда. Айыл жеринде 7 жаштан 14 жашка чейинки балдардын жарымына жакыны гана (53,8 пайыз) негизги окуу көндүмдөрү боюнча тапшырмаларды ийгиликтүү аткара алган, ал эми шаардык курдаштарынын үчтөн

38OCCRP, "Кыргыз чиновниктеринин мүлкү боюнча декларациялары коррупцияга каршы чара катары барган сайын пайдасыз", апрель 2021; OECD, "Кыргызстандагы антикоррупциялык реформалар: Стамбулдагы Коррупцияга каршы аракеттенүү планынын мониторингинин төртүнчү раунду", 2018-ж. 33

39OCCRP, "Cruder and Patronage in th Heart of Central Asia – the 700 Million Dollar Man", 2019-ж., <https://www.occrp.org/en/plunder-and-patronage/the-700-million-dollar-man>

40Дүйнөлүк банк, "Билим берүүгө мамлекеттик чыгашалар, жалпы (ИДПга карата%) – Кыргыз Республикасы", <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?locations=KG>

412021-2024-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү программасы, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2021-жылдын 4-майындагы № 200 токтомуна 1-тиркеме.

42Ошондон бери Кыргызстан PISA баа берүүсүнө катышуудан баш тартты, караңыз "PISA Ranking: Эмне үчүн акыркы орун Кыргызстан үчүн анча жаман эмес", 24.KG, 3-декабрь 2019-жыл

43УСК жана ЮНИСЕФ, *Кыргыз Республикасында 2014-2018-жылдары Туруктуу өнүктүрүү максаттарынын индикаторлорунун мониторинги*, 2020, б. 56

44Gassmann et al 2020, шилтемеде келтирилген 14, б. 22

452021-2024-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү программасы

46Билим берүү министрлиги менен жолугушуу, 1-июнь, 2022-жыл

472021-2024-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү программасы

экиси (66,7 пайыз) бул көрсөткүчкө дал келген. Анын үстүнө мектепке барбай калган балдардын саны шаарга караганда айыл жеринде бир топ жогору.⁴⁸ Айрыкча айрым этникалык топтор да жабыркайт. Өлкөнүн калкынын болжол менен 15 пайызын түзгөн өзбек коомчулугунда балдар 15 жашта мектепти эрте таштап кетишет – көбүнчө кесиптик билим алуу же үй-бүлөсүн багуу үчүн.⁴⁹ Атайын баяндамачы жергиликтүү бийликтин мүчөсүнө бул көрүнүштүн олуттуулугун сураганда, бул суроо жөн эле өзбек жана кыргыз коомчулугунун ортосундагы маданий айырмачылыктарга байланыштуу деп, өзбек балдарын жогорку сапаттагы билим менен камсыз кылуу үчүн дагы көп нерселерди жасоо керек экенин четке какты.

Мектепке жетүүдөгү жана билим берүүнүн натыйжаларында байкалган кескин айырмачылыктар бала кезинен башталат. 3-5 жаштагы балдардын 77,8 пайызынын мектепке чейинки билим берүү мекемелерине мүмкүнчүлүгү жок.⁵⁰ Атайын баяндамачы өз миссиясынын жүрүшүндө жолуккан аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдүн ичинен басымдуу бөлүгү балдарын бала бакчага бере албай калган. Айрыкча эки көйгөй баса белгиленди: Биринчиден, көптөгөн үй-бүлөлөр, өзгөчө мектепке чейинки курактагы көп балалуулар үчүн бала бакчалардын баасы өтө жогору бойдон калууда. Жайгашкан жерине жана чөлкөмүнө жараша баланы бала бакчага берүү боюнча чыгымдар бир бала үчүн айына болжол менен 500 сомдон 700 сомго чейин болгон, бул өлкөнүн бир айлык Кепилденген Минималдуу Кирешесинин (GMI) кеминде жарымына барабар. Экинчиден, мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде балдар үчүн орундардын жетишсиздиги ата-энелердин электрондук кезек системасында көп жылдар бою баласын окууга киргизүүнү күтүп отурушат. Айрым учурларда атайын баяндамачынын маектештери ишти тездетүү үчүн 5 миң сом пара талап кылынганын билдиришкен.

Ата-энелер көп учурда балдарын мектепке баруу үчүн акча төлөшү керектигин айтышкан. Көптөр мектепти оңдоп-түзөө жана тейлөөгө кеткен чыгымдарды жабуу үчүн бир сумманы (бир балага жылына 500 сомдой) кошууну талап кылышкан: салым кошпогон ата-энелерди теориялык жактан мектепке кирүү мүмкүнчүлүгүнөн ажыратуу мүмкүн эмес, бирок, мектепти стигмалоо төлөө иш жүзүндө маанилүү тоскоол катары иштейт. Билимге жетүүдөгү башка тоскоолдуктарга мектептерге жетүү үчүн талап кылынган узак аралыктар жана каттоо документтери же прописка керек. Чынында эле, кээ бир үй-бүлөлөр каттоо документтери бар балдарга башка жерде катталган балдарга артыкчылык берилип, натыйжада окуу кечендеп жатканын айтышкан.

Жакында Евробиримдик Кыргызстандын билим берүү системасын чыңдоого 32 миллион евро бөлүүнү убада кылды ⁵¹ жана Атайын баяндамачы бүткүл өлкө боюнча 500 мектепке чейинки билим берүү мекемелерин камсыздай турган Дүйнөлүк банктын долбоору менен таанышты. Эл аралык коомчулуктун колдоосу алынса да, билим берүүнүн сапатын жогорулатуу жана эң жакыр балдардын мектепке баруусуна тоскоолдук кылган каржылык, физикалык жана административдик тоскоолдуктарды, анын ичинде коррупциялык аракеттерди четтетүү үчүн эң жогорку жоопкерчилик Кыргызстандын Өкмөтүнө жүктөлөт.

5. Саламаттыкты сактоо

Дүйнөлүк банктын акыркы маалыматтары боюнча, Кыргызстанда саламаттыкты сактоого кеткен чыгашалар ИДПга карата акыркы он жылда дээрлик эки эсеге

48ЮНИСЕФ, 2015-жылга карата бардык балдар мектепте: Мектепке барбаган балдар боюнча глобалдык демилге – Кыргызстан Country Study , 2012, б. 19

49ЮНИСЕФ 2012 48 шилтемеде келтирилгендей, б. 31

502021-2024-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү программасы

51Мария Орлова, «Евробиримдик Кыргызстандын билим берүү системасына 32 миллион евро бөлөт, 24.KG, 8-апрель 2022-жыл

кыскарып, 2012-жылдагы 8,51 пайыздан 2019-жылы 4,49 пайызга чейин төмөндөдү.⁵² Учурда бюджет көбөйгөнүнө карабастан (өкмөттүн маалыматы боюнча ИДПнын 11 пайызына жеткен), COVID-19 пандемиясы Кыргызстандын саламаттыкты сактоо системасындагы олуттуу кемчиликтерди ашкерелегендигин эске алганда, саламаттыкты сактоону колдоонун төмөн деңгээли өзгөчө тынчсызданууну жаратат. Медициналык кызматкерлер начар шарттарда иштешет, узак жумуш убактысына, кыскартылган жана кечиктирилген айлык акыга жана алардын абалына каршы чыккандыгы үчүн репрессияларга дуушар болушат.⁵³

Начар башкаруу көйгөйдүн бир бөлүгү. Кыргыз өкмөтү 2020-жылдагы пандемия учурунда COVID-19 өзгөчө кырдаалдарга чара көрүү үчүн 645 миллион долларды ачык-айкын коротпой койгону маалымдалган.⁵⁴ Кыргызстандын Коопсуздук кеңеши өзү Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фондунун (ММКФ) алкагында милдеттүү медициналык камсыздандыруу каражаттарын которууга жана кайра бөлүштүрүүгө, ошондой эле фармацевтикалык компаниялар менен тил табышууга байланышкан сегиз коррупциялык тобокелчиликти аныктады.⁵⁵

Коррупция ошондой эле медициналык жардамга жетүү үчүн тоскоолдук болушу мүмкүн. Атайын баяндамачы өзүнүн миссиясы учурунда жолуккан жакырчылыкта жашаган көптөгөн адамдар саламаттыкты сактоо кызматтарын алуу үчүн пара берүүгө туура келгенин билдиришкен, муну жогорку деңгээлдеги аткаминерлер моюнга алышкан жана Атайын баяндамачы ар бир адамдын эң жогорку стандартка ээ болууга укугу бар экенин айтышкан. физикалык жана психикалык ден соолук боюнча буга чейин 2019-жылы белгиленген. Практикага объективдүү баа берүү кыйын болсо да, бир изилдөө формалдуу эмес төлөмдөрдү жасаган пациенттердин үлүшү 2006-жылдан бери көбөйүп, 2013-жылы 60 пайызга жеткенин, орточо төлөмдөр 23 АКШ долларына жеткенин көрсөттү.⁵⁶ 2021-жылы медициналык кызматкерлердин эмгек акысын жогорулатуу, ошондой эле 2017-жылы бейтаптарга көрсөтүлгөн кызматтардын сапатына даттануу мүмкүнчүлүгүн берүү үчүн түзүлгөн ишеним телефону (бул аспап ачык-айкын көрсөтүлүшү мүмкүн, ошондой эле "жеңилдетилген төлөмдөр" боюнча даттанууларга жол берет. талап кылган), туура багыттагы маанилуу кадамдар болуп саналат.

Пара алуудан тышкары, өз чөнтөгүнөн төлөп берүү өтө көйгөйлүү бойдон калууда. Медициналык жардам сурап кайрылган бейтаптардын 28 категориясына Мамлекеттик кепилденген жөлөкпулдар пакетинин (анын ичинде ар кандай аскер кызматкерлерин, 5 жашка чейинки балдарды жана ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын ар кандай топторун кошкондо) кошумча төлөө боюнча жеңилдиктер берилгени менен, бул мамиле өзгөчө прогрессивдүү эмес: Бенефициарлардын 57,5 пайызы кирешелерди бөлүштүрүүнүн төмөнкү эки квинтилинде эмес жана төмөнкү эки квинтилдин 51,3 пайызы кошумча төлөөдөн бошотулган эмес.⁵⁷ Дары-дармектердин баасы да өтө жогору бойдон калууда, дары-дармектер жана медициналык буюмдар өз чөнтөгүнөн чыгашалардын 60 пайыздан ашыгын түзөт.⁵⁸ Атайын баяндамачы Баткенде

52Дүйнөлүк банк, "Учурдагы саламаттыкты сактоо чыгашалары (ИДПга карата%) – Кыргыз Республикасы, <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.GD.ZS?locations=KG>

53Amnesty International, "Кыргызстан - медиктер Ковид-19 пандемиясынын учурунда укуктары бузулуп, жеке баасын жогору төлөшөт, 25-сентябрь 2020-жыл

54Тышкы саясат борбору, *Укуктарды чегинүү: Кыргызстандагы адам укуктарына болгон басымды иликтөө*, Март 2021, б. 80

55Тышкы саясат борбору 2021 54 шилтемеде келтирилген, б. 80

56Мелитта Якаб, Бактыгүл Акказиева, Жозеф Кутзин, "Формалдуу эмес төлөмдөрдүн кыскаруусу туруктуу боло алабы? Кыргызстандан далил, 2001–2013, Бүткүл дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму, 2016-ж

57Дүйнөлүк банк, *Адамдык капиталды курууга жакшыраак сарптоо. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик чыгашаларына сереп* (2021-ж., март), б. 71.

58Дүйнөлүк банк тобу, Кыргыз Республикасы – Мамлекеттик чыгашаларга сереп салуу: Адамдык капиталды куруу үчүн жакшыраак сарптоо, 2021-жыл, март. 62

аз пенсиясына тамак-аш жана дары-дармекке араң жеткен улгайган адамдар менен жолугушту. Бишкекте ал жакыр үй-бүлөлөрдөн келген адамдарды жолуктурду, алар дарыгерлерге пара бергенден тышкары, операцияга керектүү материалдарды өздөрү сатып алууга аргасыз болгон. Кошумча дарылар пакети (ADP) айрым дары-дармектерди, анын ичинде ракты, эпилепсияны же шизофренияны дарылоо үчүн сатып алууну олуттуу кыскартууга мүмкүндүк берет, бирок гипертония сыяктуу кээ бир маанилүү дарылар камтылган эмес.

6. Турак жай

1991-жылдан бери калктын саны турак жай фондусуна караганда тез өскөн Кыргызстанда жакырчылыкты башынан өткөргөн көптөгөн адамдар үчүн турак-жай чечилбеген маселе бойдон калууда, натыйжада турак-жайга болгон суроо-талап ашыкча болуп калды.⁵⁹ Бишкектин калкы 2012-жылы 874 400 кишиден 2021-жылы бир миллиондон (1,074 миллион) ашкан.⁶⁰ Мындан тышкары, жашоочулардын сатып алуу жөндөмдүүлүгүнүн төмөндүгүнө байланыштуу, жогорку кирешелүү үй чарбаларынын аз гана бөлүгү (б.а. 5 пайыздан азы) базардан турак жай сатып ала алат.⁶¹

Айылдан шаарга келген ички мигранттардын көбөйүшүнө байланыштуу акыркы жылдары шаардын чет жакаларында расмий эмес конуштар (жаңы имараттар) көп санда курулган. UNECE борбор калаа Бишкектин айланасында 48 турак-жай аянты пайда болгонун билдирди.⁶² Бул бейформал конуштарда 225 000ге жакын адам же Бишкектин 30 пайызга жакыны жашайт. Мындай формалдуу эмес конуштардан келип чыккан көйгөйлөргө имараттарды жана жер тилкелерин каттоонун жоктугу кирет; шаардык бийлик тарабынан тастыкталган долбоордук документтери жок курулуш; экологиялык коркунучтар, анын ичинде полигондорго жана жогорку чыңалуудагы электр берүү линияларына жакын турак жай имараттары; алардын жашоочуларынын өздүгүн тастыктоочу расмий документтеринин жоктугу саламаттыкты сактоо жана билим алууда кыйынчылыктарга алып келет; жана негизги инфраструктуранын жоктугу, анын ичинде жолдор, тротуарлар, суу, канализация, газ жана электр энергиясы, көчөлөрдү жарыктандыруу жана коомдук жашыл мейкиндиктер.⁶³

Бийликтин расмий маалыматтары боюнча, негизинен Бишкекте 947 үй-жайсыз адам бар, бирок бейөкмөт уюмдар борбор калаада эле 3500дөн ашуун үй-жайсыз адам бар деп эсептешет.⁶⁴ Дүйнөлүк банктын 2018-жылдагы маалыматтарына таянсак, ошол жылы шаар калкынын 10 пайызы “төмөнкү шарттардын бирине же бир нечесине ээ болбогон бир чатырдын астында жашаган адамдардын тобу” катары аныкталган “жакыр үй-бүлөдө” жашаган: жакшыртылган суу, жакшыртылган санитарияга жетүү, жетиштүү жашоо аянты, турак-жайдын узактыгы жана пайдалануу коопсуздугу”.⁶⁵ Иш сапарынын жүрүшүндө Атайын баяндамачы жашоо шарты өтө начар көптөгөн үй чарбаларына барды. Көпчүлүгү мурдагы жумушчулардын жатаканаларында жашоо шарты талапка жооп бербеген шарттарда жашашкан: нымдуулук жана көгөрүп кетүү,

59Мамико Яно, “Адам укуктарына негизделген адам коопсуздугуна мамиле: Бириккен Улуттар Уюмунун Кыргызстандагы адекваттуу турак-жай укугуна мамилеси”, *Адам коопсуздугун изилдөө журналы*, 5(1), 164-184, б. 169

60Улутстатком, “Жылдын башына карата калктын туруктуулугу”, <http://www.stat.kg/en/statistics/naselenie/>

61Яно, М. 59 шилтемеде келтирилгендей, б. 169

62Нурзат Абдырасулова, Бакытбек Сатыбеков, *Бириккен Улуттар Уюмунун ЕЭК аймагындагы бейформал эсептешүүлөр үчүн Covid-19дан кийинки калыбына келтирүү: Бишкек шаары, Кыргызстан Баалоонун отчету*, Бириккен Улуттар Уюмунун Европалык экономикалык комиссиясы, б. 5

63https://kyrgyzstan.un.org/sites/default/files/2022-03/Bishkek_paiyызга20Баалоо_paiyызга20Баалоо_paiyызга20Процент_paiyызга20Формалдуу_эмес_paiyызга20Settlements.pdf

64Яно, М. р. 171

65Дүйнөлүк Банктын маалыматтары, “Каралган райондордо жашаган калк (шаар калкынын %), <https://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.SLUM.UR.ZS?locations=KG>

толуп кетүү жана негизги шарттардын жоктугу Атайын баяндамачы белгилеген көйгөйлөрдүн бири.

Өлкөнүн конституциясында кепилденген турак-жай укугуна ылайык келүү үчүн өкмөт акыркы он жылдын ичинде катары менен эки турак жай саясатын кабыл алды. Биринчиси, «Жеткиликтүү турак жай (2015-2020-жылдар)» деп аталып, алгачкы төлөмдү 30 пайыздан төлөй алган жеке жактар үчүн 10 пайыз, калгандары үчүн 12 пайыздык үстөгү каралган. Кыргызстандын 2020-жылдагы төртүнчү Универсалдуу мезгилдүү баяндамасына берген маалыматына ылайык, схема аркылуу 539 900дөй насыя берилип, 18 000ге жакын адам турак-жай менен камсыз болгон. Пайыздык чендер 2019-жылдын ноябрь айында жылдык 6-8 пайызга чейин төмөндөтүлгөн.

Бирок, КР Акыйкатчысынын 2017-жылдагы отчетунда бул программа аныкталган биринчи кезекте бюджеттик сектордун кызматкерлерин, саламаттыкты сактоо тармагынын кызматкерлерин турак-жай менен камсыз кылууга багытталган системалары, билим берүү жана социалдык секторду өнүктүрүү жана анын мамилеси аярлуу үй-бүлөлөрдү жана үй-жайсыз адамдарды турак-жай менен камсыз кылуу үчүн адекваттуу эместигин белгиледи. Докладга ылайык, программадан негизинен ички эмгек мигранттары, жумушсуздар жана формалдуу эмес жумушчулар пайда көргөн эмес.

Мурдагы саясаттын уландысы катары 2021-2026-жылдарга “Менин үйүм” экинчи программасы кабыл алынган. Дагы бир жолу, бул программа пайыздык ченди жылдык 4 пайызга чейин төмөндөтүү аркылуу ипотекалык насыялоонун жеткиликтүүлүгүн жогорулатууга, ошондой эле кийинчерээк сатып алуу менен ижаралык турак жай механизмдин өнүктүрүүгө багытталган. Төмөндөтүлгөн пайыздык ченге карабастан, жакырчылыкты башынан өткөргөн адамдардын көбү программага кире алышпайт. Тактап айтканда, программадан пайда алуу үчүн өтө узун кезектер белгиленди. Мындан тышкары, бейформал иштеген же мамлекеттик жөлөк пул менен жан баккан адамдар өз үйлөрүн сатып алууну ойлой алышпайт. Атайын баяндамачы жолуккан кээ бир адамдар муниципалдык турак-жайдан пайда алып жатышканы менен, бул эреже эмес, өзгөчө болду. Муниципалдык турак-жай алуу процедурасы коррупция жана ачык-айкындуулуктун жоктугу менен бузулган; Андан тышкары, дагы эле узун кезектер жакырчылыкта жашаган адамдар кээ бир муниципалитеттер анда-санда сунуштай турган социалдык турак жайды алуу үчүн 15-20 жыл күтүшү мүмкүн дегенди билдирет.

Турак жайга болгон укукту ишке ашыруу үчүн жаңы дем керек. Бир нече бейөкмөт уюмдар бул маанилүү маселени чечүүгө салым кошо турган социалдык турак-жай мыйзамынын долбоорун сунушташты. Парламент бул сунушту карап чыгып, жакырчылыкты башынан кечирген адамдарга социалдык турак-жай менен камсыз кылууну камсыз кылуусу керек.

Социалдык турак жайдын жетишсиздигинен тышкары, үй-жайынан күч менен чыгарылган үй-бүлөлөргө компенсация төлөп берүү механизмдин жоктугу олуттуу көйгөй болуп саналат. Атайын баяндамачы Кыргызстандын өкмөтүн көчүрүү, компенсация жана көчүрүү боюнча эл аралык милдеттенмелерди аткаруу үчүн зарыл болгон мыйзамдык базаны кабыл алууга чакырат.

7. Адекваттуу диетага жана сууга жетүү

Соңку кризистердин натыйжасында өлкөдө азык-түлүк коопсуздугу күчөгөн көйгөйгө айланууда. 2019-жылы калктын 46 пайызы күнүнө 2100 ккалдан аз керектешкен, жакырлар жана жакырчылыктын чегинен бир аз жогору топтолгондор күнүмдүк электр

энергиясын керектөө талаптарын канааттандырбайт дегенди билдирет.⁶⁶ Азык-түлүктүн импорттук инфляциясынын натыйжасында абал андан бери бир топ начарлады. Кыргызстан негизинен импорттук азык-түлүккө көз каранды, аларда баалардын олуттуу өсүшү байкалган (буудайга 47 пайызга жакын, кант 37 пайызга жана өсүмдүк майына 84 пайызга жакын).⁶⁷ Азык-түлүккө болгон баанын кымбатташы улуттук валютанын курсунун төмөндөшү менен бирге кирешесинин көпчүлүк бөлүгүн тамак-ашка жумшаган калктын аялуу катмарына таасирин тийгизүүдө: азык-түлүктүн баасы жалпы негизги азык-түлүк товарлары боюнча (дан, эт, дан азыктары, эт, дан эгиндери, эт, дан азыктары) орточо 18,8 пайызга жогорулады. Балык, сүт жана сүт азыктары, жашылча-жемиштер)⁶⁸ жана 2019-жылга салыштырмалуу буудай жана ун сыяктуу кээ бир маанилүү азыктарга 30 пайызга чейин.⁶⁹ Көптөгөн үй чарбалары тамак-аш керектөөсүн азайтууга аргасыз болушкан; диетанын ар түрдүүлүгү жана сапаты да бузулат.⁷⁰

Буга жооп катары Саламаттыкты сактоо жана социалдык өнүктүрүү министрлиги 1227 ишеним телефону аркылуу жакыр үй-бүлөлөргө, ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген жарандарга, жаңыдан жакыр жашагандарга жана жумушсуздарга бир жолку азык-түлүк жардамын көрсөттү.⁷¹ Мектепти таштап кетүүлөрдү азайта турган узак мөөнөттүү чечим, азыркы тапта камтылган башталгыч деңгээлден (1ден 4-класска чейин) тышкары мектепте бекер тамак берүүнү кеңейтүү болмок.

Диеталардын адекваттуулугу жана ар түрдүүлүгү байланыштуу жана актуалдуу көйгөй болуп саналат. Ковид-19 пандемиясына чейин да, үй чарбаларынын 76 пайызына чейин аш болумдуу адекваттуу диетаны ала алган эмес.⁷² Тамактануу схемалары адамдардын тамактануу абалын начарлатып, буудайды, картошканы жана кантты көп керектөө менен мүнөздөлөт. 1990-жылга салыштырганда эт, сүт жана алардын продуктылары сыяктуу аш болумдуу азык-тулуктерду керектөө олуттуу түрдө кыскарды, ал эми буудайды жана буудайды керектөө ушул эле мезгилдин ичинде өзгөрбөстөн калды. Өлкө азыр жетишсиз тамактануунун, микроэлементтердин жетишсиздигинен келип чыккан тамактануунун үч эселенген оорчулугуна, ошондой эле бойго жеткен калктын арасында да, балдар менен өспүрүмдөрдүн арасында да ашыкча салмактын жана семирүүнүн көбөйүшүнө туш болууда.

Суу жана канализацияга жетүү да көптөгөн адамдар үчүн олуттуу бузулууда. Калктын 94 пайызы ичүүчү таза суу менен камсыз болсо да, калктын 31,6 пайызы гана түтүк суусуна кошулган жана 6 пайызга жакыны сууну түз булактардан, дарыялардан жана арыктардан чогултат.⁷³ Айыл жеринде жашагандардын көбү сугат суусун тазалык жана чарбалык муктаждыктар үчүн колдонушат: алар (негизинен аялдар жана кыздар) сууну ири ирригациялык каналдардан ташышат. Бирок бул суу ылайлуу жана туздуу, анын курамында талаалардан чыккан пестициддер болсо да, идиш-аяк, кийим-кече жууганга, жада калса тамак жасоого да колдонулат. Өлкөдө саркынды суу маселеси да курч турат. Калктын 31,5 пайызы гана канализация системасын колдонот; калганы саркынды сууларды айлана-чөйрөгө чыгарат, бул алардын таралышына алып келет суу аркылуу жугуучу оорулар.

66Бириккен Улуттар Уюму 2021, шилтемеде келтирилген 17, б.12

67ФАОнун эсептөөлөрү 2015-жылдан 2019-жылга чейинки импорттук көз карандылыктын орточо коэффициентине негизделген.

68Бүткүл дүйнөлүк азык-түлүк программасы жана УСК, “COVID-19 контекстинде жакырчылык, азык-түлүк коопсуздугу жана тамактанууну талдоо жана Кыргыз Республикасындагы социалдык коргоонун ролу, 2021-жыл, 6-бет.

69Бүткүл дүйнөлүк азык-түлүк программасы, Кыргыз Республикасындагы азык-түлүк коопсуздугунун абалы, февраль, 2021-жыл, 2-б.

70WFP, NSC, 2021, 68 шилтемеде келтирилгендей, 18-б.

71WFP 2021 68 шилтемеде келтирилгендей, 7-б.

72WFP 2021, 69 шилтемеде келтирилгендей, 4-б.

73Бириккен Улуттар Уюму 2021, шилтемеде келтирилген 17, б. 21

Булар 2018-2040-жылдарга карата Улуттук өнүктүрүү стратегиясында артыкчылыктуу багыттар катары каралат, бирок ал ар бир адамдын, өзгөчө аялуу топтордун жана жакыр үй чарбаларынын таза ичүүчү сууга жана санитарияга жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу үчүн негизги инфраструктураны жакшыртуу үчүн олуттуу инвестицияларды талап кылат.⁷⁴

8. Иш менен камсыз кылуу

Кыргызстандагы өсүш бардыгы үчүн жумуш менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтпейт: өзгөчө жаш жумушчулар жана аялдар өзгөчө кыйынчылыктарга туш болушат. Жаштар арасындагы жумушсуздуктун деңгээли 2020-жылы 14,8 пайызды түздү.⁷⁵ жалпы жумушсуздуктун деңгээлинен эки эседен ашык. Маселе эмгек акынын өтө жогору экендигинде же жумуш менен камсыз кылуу рыногу өтө жөнгө салынганда эмес: чындыгында өлкөдө орточо айлык акы 20 000 сомдун (250 АКШ доллары) тегерегинде болсо, мамлекеттик минималдуу эмгек акынын өлчөмү айына 1970 сом деп белгиленген. жашоо минимумунун үчтөн бирине да жетпеген жана Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт боюнча мамлекеттин милдеттерин ачык бузган төмөнкү деңгээл.⁷⁶ Маселе, тескерисинче, жумушчулардын тийиштүү квалификациясынын жоктугунда жана демографиялык өсүш талап кылгандай көп жумуш орундарын түзө албаганында.

Аялдардын жумушка орношуусуна болгон тоскоолдуктар сакталып калбастан; алар көтөрүлүп жатышат. 2020-жылы эркектердин 77 пайызы жумуш менен камсыз болсо, бул аялдардын 42,1 пайызына гана тиешелүү болгон, бул акыркы 25 жылдагы кескин төмөндөө.⁷⁷ Бул жумуш менен камсыз кылуу боюнча гендердик ажырым 25-29 жаштагы эркектер менен аялдардын арасында эң жогору, эркектердин 89 пайызы иштеген аялдардын 45 пайызына каршы.⁷⁸ Ошондой эле билим бербеген, ишке орношпогон жана билим албаган жаштардын (NEET) көрсөткүчүндө олуттуу гендердик диспропорция бар, бул кыздар арасында 29%ды жана балдар арасында 12,1%ды түздү, бул өспүрүм кыздардын мектепти аяктагандан кийин өспүрүм балдарга салыштырмалуу мүмкүнчүлүктөрү чектелүү экенин көрсөтөт. . Кыздар математика, илим жана технология сыяктуу эркектер үстөмдүк кылган салттуу предметтер боюнча окууга же жакшы көрсөткүчкө ээ болууга үндөлбөйт. Жогорку дифференцияланган гендердик ролдор аялдарга төлөнбөгөн үй жумуштарын жана багуу иштерин, ал эми эркектерге акы төлөнүүчү жумуштарды бөлүштүрөт. Алар орто билимди балдарга караганда жогорку көрсөткүч менен аяктаган күндө да, өспүрүм кыздар өспүрүм балдарга салыштырмалуу акы төлөнүүчү ишке азыраак өтүшөт. Бул Атайын баяндамачыны өзгөчө тынчсыздандырат, анткени мындай ажырым кыздардын келечектеги карьералык мүмкүнчүлүктөрүн бузуп, аларды үйдө отурууга же азыраак маяналуу жумуш издөөгө мажбурлайт. Бул алардын жамааттарындагы жакырчылыктын циклдерин улантат жана мектепти эрте таштоого, эрте турмушка чыгууга же эрте кош бойлуулукка алып келиши мүмкүн: ар бир 8-кыз орто эсеп менен 18 жашка чейин турмушка чыгат.

742018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы, 2018-жыл, 40-41-б.

751-шилтемени караңыз.

76E/C.12/GC/23 (2016), абз. 18 - 24

77Бүткүл дүйнөлүк банк, “Иш менен камсыз болгондордун калкка карата катышы, 15+, эркектер жана аялдар (пайыз) (улуттук баа) – Кыргыз Республикасы”, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.TOTL.SP.MA.NE.ZS>

78Бириккен Улуттар Уюму 2021, шилтемеде келтирилген 17, б.5.

Кыргызстанда жумуштун көбү формалдуу эмес: жумушчулардын 71,8 пайызы формалдуу эмес жумушчулар, андан да жогору. айыл жеринде тарифтер,⁷⁹ жана расмий эмес жумуш ИДПнын төрттөн бир бөлүгүн түзөт.⁸⁰ Ошентип, ЭЭУнун Рекомендациясына (№ 204) (2015-ж.) ылайык формалдуу эмес экономикадан формалдуу экономикага өтүүнү камсыздоо приоритеттүү болушу керек. Негизи формалдуу эмес кызматкерлер жумушта ден соолукту жана коопсуздукту коргогон же минималдуу эмгек акыны кепилдеген мыйзамдардан четтетилбеши керек,⁸¹ иш жүзүндө алар социалдык камсыздандырууну, анын ичинде медициналык тейлөөгө мүмкүнчүлүк берген милдеттүү медициналык камсыздандырууга чегерүүлөрдү камтууга жетишпейт жана эмгек мыйзамдары менен корголбойт. Ошондой эле алардын эс алууга укугу жок, эгерде алар жумуш ордунда ооруп же жаракат алса, камкордукка алынбайт. Соцфондго чегерилбеген кызматкерлер пенсияга чыккандан кийин гана минималдуу пенсия алышат, жана төмөндө кененирээк айтылгандай, азыркы кырдаал оңдолмоюнча, пенсиялык системанын узак мөөнөттүү жашоого жөндөмдүүлүгү чоң коркунучка кабылат.

Өкмөт ишти формалдаштыруу боюнча жигердүү болбогондой эле, 22 900 адамды камтыган коомдук жумуштар жана кесиптик билим берүү схемалары аркылуу активдүү эмгек рыногу боюнча программаларды түзүүгө умтулду.⁸² Бишкек, Ош, Каракол жана Нарын шаарларында жаштарга жумушка орношууда жана эмгек рыногунда талап кылынган кесипти тандоодо кеп-кеңештерди берүү үчүн кесиптик багыт берүү борборлору ачылды.⁸³ Нарын жана Ош шаарларында атайын баяндамачы 1800 сомдон 2700 сомго чейинки маянасы менен жумушсуз адамдарды бир айдан алты айга чейинки мөөнөткө убактылуу жумуш менен камсыз кылууга багытталган «Убактылуу коомдук жумуштар программасы» менен таанышты.

Бул демилгелер ниети боюнча мактоого татыктуу, бирок мазмуну боюнча дээрлик тиешеси жок. Инвестицияланган суммалар анчалык деле чоң эмес: АППС социалдык жардамдын жалпы чыгашаларынын 1 пайыздан азын түзөт.⁸⁴ Убактылуу коомдук жумуштар программасында төлөнүүчү эмгек акы (бир айдан алты айга чейинки мөөнөткө 1800 сомдон 2700 сомго чейин) талапкерлерди тартууга таптакыр туура келбейт жана бул программада көндүмдөрдү алууга анча көңүл бурулбайт.

9. Миграция жана акча которуулар

Экономиканын эмгекке жарамдуу калкты иш менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүнүн чектелүү болушу эл аралык да, биринчи кезекте Россия Федерациясына жана Казакстанга, ошондой эле ички, биринчи кезекте Бишкек жана Ош шаарларына олуттуу эмгек миграциясына алып келди.⁸⁵

Айылдан шаарга көчкөн ички мигранттар Кыргызстандын калкынын 18 пайызын түзөт, ички мигранттардын 71 пайызы борбор калаага Бишкекке жана Чүй облусуна көбүрөөк көчүп келишет.⁸⁶ Бишкекте калктын 35 пайызга жакынын ички мигранттар түзөт.⁸⁷ Бирок

79УСК, 2020.

80Канат Тилекеев, Фридрих-Эберт-Фонд, “Кыргызстандагы формалдуу эмес экономиканы түшүнүү: Эмгекчилер үчүн жакшыраак социалдык адилеттүүлүк, өлкөнүн туруктуулугу”, Талдоо, июнь 2021, 16-бет.

81E/C.12/GC/23 (2016), пара. 47(д).

82Кыргыз Республикасынын Эмгек, социалдык коргоо жана миграция министрлиги, “Кыргызстанда 2022-жылдын башына карата жумушсуздуктун деңгээли 2,9 пайызды түздү”, 2022-жылдын февраль айы.

83Кыргыз Республикасынын Эмгек, социалдык коргоо жана миграция министрлиги, 81-шилтемеде келтирилгендей, 2022-ж.

84WFP 2021, 67 шилтемеде келтирилгендей, 25-бет.

85ЭЭУ, Кыргыз Республикасындагы иштин келечеги, 2020.

86МОМ, Кыргызстандагы ички миграция, 2021, 3-б.

87ИОМ, 2021, шилтемеде келтирилген 87, б.3.

көпчүлүгү расмий каттоосу жок формалдуу эмес конуштарда жашашат, демек, чыныгы сандар мындан да жогору болушу мүмкүн.

Атайын баяндамачы Бишкектин айланасындагы эки бейформал конушта: Алтын Казык жана Келечекте болду. Ал ички мигранттардын татаал жашоо шарттары жана саламаттыкты сактоо же социалдык кызматтарга жетүү: каттоо тутуму кедерги (прописка) мигранттарды саламаттыкты сактоо, суу, билим берүү, электр энергиясы жана башкалар сыяктуу шаардык мамлекеттик кызматтарга кирүү үчүн каттоодон өтүүнү талап кылган кыйынчылыктары жөнүндө көрсөтмөлөрүн укту. Ички мигранттардын 75,6 пайызынын жашаган жери боюнча расмий каттоосу жок.⁸⁸ Конституцияга ылайык, жашаган жери жок болуу жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин чектей албайт, ал эми практика көп учурда башкача. Атайын баяндамачы ошондой эле каттоодон өтүү үчүн мигранттар жашаган жерин мыйзамдаштырып, кошумча иш кагаздарын толтуруусу зарыл экендиги, айрыкча туруксуз, сезондук же толук эмес жумуш убактысынын шартында кымбат жана көп убакытты талап кыла турган процесс экени айтылды. Каттоо маселесин чечүү шаарга көчүп келген ички мигранттардын жашоо шарттарын жакшыртууга жардам бермек.

Чет мамлекеттерге миграция ого бетер таасирдүү көрсөткүчкө жетет. 2020-жылга карата 755 000ден 1 000 000ге чейин кыргызстандыктар (өлкөнүн жумушчу күчүнүн 40 пайызга жакыны) үзгүлтүксүз чет өлкөлөрдө иштешет, алардын 50 000ге жакыны (булактарына жараша 9 000ден 50 000ге чейин) жыл сайын өлкөдөн иштөө үчүн кетип, алардын дээрлик 80 пайызы Орусияда алектенет.⁸⁹ 2020-жылы акча которуулар өлкөнүн ИДПсына 31,3 пайызды түздү. Эмгек мигранттары жөнөткөн киреше улуттук жакырчылыктын деңгээлин 9,3 пайызга кыскартууга өбөлгө түздү, 613,800 адам, айрыкча айыл аймактарында, жакырчылыктан кутулуу үчүн акча которууларга таянат.⁹⁰

Бүгүнкү күндө акча которуулар прогрессивдүү таасирлери менен маанилүү коопсуздук тармагына кирет: эң жакыр децильдеги үй чарбаларынын 35 пайыздан ашыгы акча которууларды алышат, ал эми эң бай децильдеги 8 пайызга салыштырмалуу,⁹¹ жана алар эң жакыр үй чарбаларынын кирешесинин 70 пайызын түзөт.⁹²

Өкмөт Улуу Британия, Түштүк Корея же Япония сыяктуу өлкөлөр менен келишим түзүп, миграцияны кубаттап жатат. Бирок бул узак мөөнөттүү өнүгүү стратегиясы боло албайт. Ал өлкөнүн адамдык капиталын жана социалдык-экономикалык өнүгүү потенциалын жок кылат. Ал өлкөнүн билим берүү тармагына жумшаган инвестициясынын үзүрүн көрүүгө тоскоолдук кылат. Мындан тышкары, акча которуулар, негизинен, инвестицияларга тикелей таасир этпеген керектөөнү колдойт: м мигранттардын жана алардын үй-бүлөлөрүнүн 90 пайыздан ашыгы бардык кирешелерин дароо керектөөгө жумшашат.⁹³ Мигранттар өлкөдөн чыгып кеткендиктен, кээде балдар четте калып калат. 277 000ден ашуун баланын ата-энеси бир эмгек мигранты болсо, 99 000 баланын экөө тең чет өлкөдө иштешет.⁹⁴ Көпчүлүк учурларда балдар туугандарынын камкордугунда, интернаттык мекемелерде же достору же кошуналары менен формалдуу эмес фостердик тарбиялоодо, кээде формалдуу камкордукка алуу чараларысыз калтырылат. Бул балдар зордук-зомбулукка, зордук-

88ИОМ 2021, 86, 4-6.

89Дүйнөлүк азык-түлүк программасы, Миграция, азык-түлүк коопсуздугу жана тамактануу, декабрь 2021-жыл, 5-бет.

90WFP, 2021, шилтемеде келтирилген 89, б.10.

91ЭВФ, 2021 IV Консультациянын отчету, 2021-жылдын августу, 48-бет.

92ФАО жана Бүткүл дүйнөлүк азык-түлүк программасы, Украина-Россия конфликтинин азык-түлүк коопсуздугуна тийгизген таасири: глобалдык деңгээлде жана Кыргыз Республикасында, 24-март 2022-жыл, 4-6.

93ИОМ жана WFP, 2021, шилтемеде келтирилген 89, б.7.

94Бириккен Улуттар Уюму 2021, шилтемеде келтирилген 17, 42-б.

зомбулукка жана балдар эмгегине дуушар болуу коркунучу жогору. Ата-эненин камкордугунун жоктугу балдардын психологиялык-социалдык өнүгүүсүнө жана окуудагы жетишкендиктерине терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Ал эми эмгек мигранттарынын өздөрүнүн абалы. 2021-жылдын 1-январынан тарта Евразия экономикалык биримдигинде (ЕАЭБ) эмгек мигранттарын пенсия менен камсыз кылуу келишими күчүнө кирди, ушундай эле келишимдер Түркия жана Түштүк Корея менен түзүлгөн. Бул олуттуу прогрессти билдирсе да, эмгек мигранттары өз өлкөсүндө да, чет өлкөдө да социалдык коргоо программаларына кире алышпайт. Бул мигранттарды жана алардын үй-бүлөлөрүн киреше шоктугуна алсыз кылып, аларды карыганда жакырчылыкка дуушар кылуу коркунучуна алып келет.⁹⁵ Эмгек мигранттары да чет өлкөлөрдө төмөн деңгээлдеги жумуштарда эксплуатациялануу коркунучуна туш болушат.

10. Социалдык коргоо

Өлкөдө жакырчылыкты азайтуу жана экономиканы өнүктүрүү үчүн социалдык коргоону күчөтүү керек. Кыргызстандын социалдык коргоо системасы Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигине кирген мамлекеттердин ичинен эң начар өнүккөн системалардын катарына кирет. Аны чыңдоо Өкмөттүн эң башкы приоритети болушу керек. 2017-жылдагы Баалоого негизделген Улуттук диалогдо аныкталган негизги кемчиликтерге төмөнкүлөр кирет: социалдык жөлөкпулдардын төмөн деңгээли, социалдык кызматтардын сапатынын начардыгы жана тоолуу райондордо социалдык кызматтарга жетүүнүн чектелгендиги, ишке орношуудагы расмий эместиктин жогорку деңгээли, социалдык камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөдөн качуу. формалдуу сектор, социалдык коргоо жана социалдык камсыздандыруу схемаларынын чектелүү байланышы жана айыл аймактарында квалификациялуу социалдык кызматкерлердин жоктугу.

Мейкиндиктин чектелиши Атайын баяндамачыга өлкөдөгү социалдык коргоо системасына толук баа берүүгө мүмкүндүк бербесе да, ал эң олуттуу схемаларды эске салып, бир катар сунуштарды берет.

а) Социалдык жардам

Социалдык жардамдын эң маанилүү эки схемасы болуп саналат *үй-бүлөк көмөк* (UBK) балдарга жөлөкпулдар схемасы жана *айлык социалдык жөлөкпулдар* (MSB), эл оозунда "социалдык пенсиялар" деп аталат.⁹⁶ *Үй-бүлөк көмөк* (UBK), ошондой эле балдары бар аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө ай сайын берилүүчү жөлөкпул (MBPF) деп аталат, жакыр үй-бүлөлөргө багытталган жалгыз социалдык камсыздоо программасы. Негизинен, ал айлык кирешеси (мамлекеттик колдоонун башка түрлөрүн эсепке албаганда) кепилденген минималдуу кирешеден (же бир үй-бүлө мүчөсүнө 1000 сом, ошондой эле жаныбарлар, участкактор жана участкактор, узак мөөнөттүү пайдаланылуучу товарлар сыяктуу өндүрүштүк каражаттарды эске алуу менен) төмөн болгон 16 жашка чейинки балдары бар үй чарбаларын колдоого алат. 2022-жылдын 1-июнунан тарта ар бир балага ай сайын берилүүчү жөлөкпул 1215 сомго чейин көтөрүлдү. Учурда UBK 330 000 бенефициарларды камтыйт, алардын басымдуу көпчүлүгү (болжол менен 90 пайызы) айыл жеринде, анткени айыл жеринде жакырчылык кеңири жайылгандыктан, ошондой эле айыл чарба ишмердигинен эсептелген киреше жалпысынан өтө төмөн.

95OECD, Кыргызстандын Социалдык коргоо тутумуна сереп салуу, OECD өнүгүү жолдору, OECD Publishing, 2018, стр. 52

96Социалдык жардамдын башка схемаларына кош бойлуулук жана төрөт боюнча жөлөкпул, бала төрөлгөндө ата-энелерге берилүүчү бир жолку төлөм жана сөөк коюуга жөлөкпул саналат.

УБК схемасында олуттуу кемчиликтер бар. Кабыл албоо көрсөткүчү жогору: Улуттук статистикалык комитеттин 2015-жылдагы Кыргызстандагы комплекстүү үй чарба изилдөөсүн колдонуу менен, OECD ылайыктуу үй чарбаларынын 77,3 пайызы камтылган эмес деп эсептеген.⁹⁷ Бул, биринчи кезекте, үй чарбаларына ылайыктуулугун тастыктоо үчүн кирешелер жөнүндө маалымат берүү зарылчылыгына жана талап кылынган документтерди чогултууга кеткен чыгымдарга байланыштуу. район (район). Талапкерлер тарабынан берилген маалыматтар үй чарбасына баруу аркылуу текшерилет, ал эми ыктыярдуу бөлмө коррупция үчүн мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Ошондуктан өлкөдө жакырчылыкта жашаган балдардын аз гана бөлүгү корголот. Мындан тышкары, мындай коргоо минималдуу: 1215 сом эң төмөнкү жашоо минимумунун бештен бир бөлүгүн түзөт, бул эң негизги керектөөлөрдү жабуу менен татыктуу жашоо үчүн зарыл болгон киреше катары эсептелет.

Киргизүүнүн негизги маселелерин болтурбоо жана ошентип, УБКнын жакырчылыкты кыскартууга кошкон салымынын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн камтууну жогорулатуучу жөнөкөй системаны кабыл алуу керек. 2017-жылдын июнь айында парламент адан турган системаны колдоп добуш берген универсалдуу төрөт боюнча грант (болжол менен 58 АКШ доллары), 0-3 жаштагы бардык балдар үчүн универсалдуу ай сайын берилүүчү грант (айына болжол менен 10 АКШ доллары) жана 3 же андан көп үй-бүлөлөрдөгү үчүнчү жана андан кийинки балдар үчүн ай сайын берилүүчү (көп үй-бүлө) стипендия 3-16 жаштагы балдар, бир балага 7,50 доллардын тегерегинде. Бул каражаттар менен текшерилбейт, ошондуктан кээ бир таасирдүү актерлор анын натыйжалуулугу азыраак болот деп ырасташат. Бирок, мындай система башкаруу үчүн жеңил болмок, жана бери үч же андан көп баласы бар үй чарбаларынын көпчүлүгү коомдун эң жакыр топторуна кирет, бул балдардын жакырчылыгын кыскартууга чоң таасирин тийгизет.

Ай сайын берилүүчү социалдык жөлөкпүлдөр (MSB) калктын аялуу катмары болуп саналган айрым категорияларына, анын ичинде ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү же ата-энесинин бирин же ата-энесинин экөөсүн тең жоготкон балдарга берилет; майыптыгы бар чоңдор; 55 жаштан ашкан 7 же андан ашык баласы бар аялдар; же улгайган адамдар (65 жаштан ашкан эркектер же 60 жаштан жогору аялдар). 2022-жылы MSB жалпысынан 122 700 адам, анын ичинде 74 700 ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар (анын ичинде 34 800 майып балдар) жана 20 300 бала ата-энесинен ажыраган же экөө тең пайда көргөн. Берилген суммалардын деңгээли категориядан категорияга өзгөрүп турат жана 2022-жылдын 1-январында олуттуу жогорулаган. Бирок, кээ бир категориялар үчүн алар жашоо минимумунан бир топ төмөн бойдон калууда. Андан тышкары, Атайын баяндамачы кээ бир бенефициарларды жолуктурду, алар МСБны бөлүштүрүү доо арызды карап жаткан социалдык кызматкерге төлөнүүчү төлөмдөн көз каранды, бул бир же ал тургай эки ай үчүн бөлүнгөн акчага барабар экенин айтышкан.

б) Социалдык камсыздандыруу

Социалдык жардам социалдык камсыздандыруу схемаларына салыштырмалуу начар: калктын 10 пайыздан азы социалдык жардамдан же активдүү эмгек рыногунун саясатынан пайда көрсө, карылык боюнча пенсиялар пенсионерлерди дээрлик универсалдуу камтууга жетишет. Бул ар кандай схемаларга салынган суммаларда чагылдырылат: 2015-жылы УБКга жана МБСга чогуу алгандагы чыгашалар ИДПнын 1,2 пайызын түздү, ошол эле жылы карылык боюнча пенсияга жумшалган ИДПнын 7,4 пайызына каршы.

97OECD 2018, шилтемеде келтирилген 95, б. 101

Карылар боюнча пенсиялар, социалдык коргоонун социалдык камсыздандыруу тармагынын кыйла олуттуу бөлүгү, иш берүүчүлөрдүн жана жумушчулардын төгүмдөрүнүн эсебинен каржыланат (тиешелүүлүгүнө жараша дүң эмгек акынын 17,25 жана 10 пайызын түзөт), бирок анын бир аз бөлүгү. Бул төгүмдөр милдеттүү медициналык камсыздандыруу фондуна, медициналык камсыздандырууга жана кызматкерлерди реабилитациялоо фондуна түшөт. Өз алдынча иштегендер 10 пайыздык төгүмдөрдү төлөшөт, анын 9 пайызы пенсиялык камсыздандырууга жана дагы 1 пайызы ден соолук камсыздандыруусуна кетет.

Азыркы учурда иштелип чыккандай, карылык боюнча пенсиялык режим олуттуу чектөөлөргө дуушар болууда. Учурда анын камтылышы дагы эле квази универсалдуу, СССР кулаганга чейин дээрлик толук иш менен камсыз болуу доорунун мурасы болуп эсептелгени менен, жумуштуулуктун дээрлик төрттөн үчү формалдуу эмес экендиги жакынкы бир нече жылдарда системанын жашоосуна коркунуч туудурат. Кооптонуунун дагы бир булагы – аялдар менен эркектердин ортосундагы ажырым. Карылык боюнча пенсия алган аялдардын саны эркектердикине караганда көбүрөөк, бул аялдардын жашоо узактыгынын жогору болушуна байланыштуу (76 жаш, 2013-ж. 68 жаш), аялдардын пенсияга эрте чыгуу курагы (58 жаш vs. Эркектер үчүн 63 жаш), ошондой эле мөөнөтүнөн мурда пенсияга чыга ала турган кызматкерлердин категорияларынын арасында аялдардын көптүгү. Ал эми аялдардын пенсиясынын орточо деңгээли эркектердикинен кыйла төмөн (5410 сомго каршы 6162 сом): Бишкек шаарында аялдардын пенсиясы эркектердикинин орточо 88 пайызын түзөт. Бул туруктуу гендердик айлык акы ажырымына жана аялдардын карьерасынын тез-тез үзгүлтүккө учурашына байланыштуу, бирок адам укуктары боюнча эл аралык мыйзамдарды бузуу болуп саналат.⁹⁸

Кыргызстанда дагы 12 айдан кем эмес иштеген жумушчуларды камтыган жумушсуздук боюнча жөлөкпулдун минималдуу системасы бар. Жөлөкпул төлөнгөн төгүмдөрдүн негизинде эсептелет жана ал жылына 6 айга чейин, бирок үч жылдык мөөнөт ичинде 12 айдан ашпаган мөөнөткө берилет. Жөлөкпулдар өтө төмөн деңгээлде, 300 сомдон 600 сомго чейин, кепилденген минималдуу киреше деңгээлинен бир топ төмөн жана жашоо минимумунун ондон биринен жыйырма бир бөлүгүнө чейин белгиленген.

в) Реформанын зарылдыгы

Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын 9-беренесине ылайык, адекваттуу жашоо деңгээлин кепилдөө жана социалдык камсыздоого болгон укукту коргоо үчүн социалдык коргоо схемаларын тез арада күчөтүү керек. Бул, атап айтканда, бардык адамдардын тамак-ашка, билимге, турак-жайга жана саламаттыкты сактоого жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн берилүүчү жөлөкпулдардын деңгээли жашоо чыгымдарына дайыма ылайыкташтырылып турушун талап кылат. Осуют.⁹⁹ Азыркы учурда көрсөтүлгөн колдоонун деңгээли өтө жетишсиз бойдон калууда.

Социалдык коргоону күчөтүүнү мамлекеттик бюджетке жүк катары эмес, орто мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү келечекте потенциалдуу жогорку кирешелүү келечекке инвестиция катары кароо керек. Бирок, ал каржылоону талап кылат.

Пенсиялык системаны реформалоо бул жагынан мүмкүнчүлүк берет, анткени реформанын маанилүү компоненттеринин бири чакан бизнес үчүн төгүмдөрдүн

⁹⁸Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитетти караңыз, *Трухильо Калеро Эквадорго каршы*, ком. п°10/2015, көрүүлөр 26-март 2018-ж.

⁹⁹Караңыз E/C.12/GC/19 (2008).

төмөнкү деңгээлдерин жана кепилдикти камтыган санкциялардын жана оң стимулдардын айкалышы аркылуу формалдуу эмес эмгекти формалдаштырууга дем берүү болуп саналат. каттоодо турган кызматкерлерге жумушсуздукка же ооруга чалдыккан учурда эң аз айлык акынын өлчөмүндө (болжол менен 7000 сом) үч айлык пособие берилет. Тартиптештирүү процесси социалдык камсыздандыруу боюнча да, социалдык жардам схемалары боюнча да социалдык коргоону каржылоо үчүн ички ресурстарды көбүрөөк мобилизациялоого мүмкүндүк бериши керек.

Башка Каржылоонун потенциалдуу булагы катары кен казып алуу тармагынан түшкөн кирешелердин эсебинен каржыланган келечек муундар үчүн фонд түзүү болот: бул экономиканын ресурстарды казып алуудан чоң көз карандылыгын азайтуу жана өлкөдө жумуш менен камсыз кылуунун жагымдуулугун жогорулатуу зарылдыгына шайкеш келет. жаш жумушчулардан, алардын көбү бүгүнкү күндө чет өлкөдөн жакшы мүмкүнчүлүктөрдү издеп, миграцияга умтулуудан башка жолду көрүшпөйт.

11. Корутунду жана сунуштар

Атайын баяндамачы Бириккен Улуттар Уюмунун адам укуктары боюнча системасы менен кызматташууга даярдыгы жана диалогду биргелешип өткөрүү руху үчүн Өкмөткө ыраазычылык билдирет. Ал төмөнкү сунуштарды берет:

Адам укуктары боюнча кеңештин 53-сессиясына (2023-жылдын июнь айы) чейин визиттин негизинде баяндама жасалат:

(i) натыйжалуулугун жогорулатуу үй-бүлөк көмөк (УБК) балдарга жөлөкпулдардын схемасы, анын жакырчылыкты жоюуга салымы начар максаттуулугу жана жөлөкпулдардын жетишсиз деңгээлдери менен коштолот. 2017-жылы күтүлгөндөй, кеңири камтуу менен балдарга жөлөкпулдардын жөнөкөйлөштүрүлгөн схемасы киргизилиши керек.

(ii) Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө №38 Мыйзамдын толук аткарылышын камсыз кылуу (2008-ж.).

(iii) Эл аралык стандарттарга ылайык, социалдык турак-жай жөнүндө мыйзамды кабыл алуу жана көчүрүүдөн натыйжалуу коргоону камсыз кылуу аркылуу турак-жай укугун ишке ашырууда прогресске жетишүү.

(iv) Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт камтыган бардык тармактарда дискриминацияга тыюу салган, анын ичинде социалдык абалдын же социалдык-экономикалык жетишсиздиктин негизинде дискриминацияга ачык тыюу салган негиздүү мыйзамды кабыл алуу.

(v) Коррупцияны азайтуу, саламаттыкты сактоо борборлорунун, мектептердин жана социалдык кызматкерлердин адамдарды өздөрүнүн укуктары, анын ичинде пара талап кылгандыгы жөнүндө кабарлоо укугу жөнүндө маалымдоосун камсыз кылуу үчүн.

Башка артыкчылыктар Өкмөттүн узак мөөнөттүү иш-аракеттерин жетектеши керек. Алар, атап айтканда, камтыйт:

(i) Пенсиялык реформанын контекстинде каралгандай, ЭЭУнун (№ 204) Рекомендациясына (2015) ылайык формалдуу эмес экономикадан формалдуу экономикага өтүүнү тездетүү.

(ii) Мугалимдерди даярдоо жана алардын маянасын көтөрүү, оңдоого же жабдууларга муктаж мектептерди реабилитациялоо аркылуу билим берүүнүн сапатын жогорулатуу.

(iii) Аялдарга жана кыздарга карата дискриминация боюнча Жумушчу топтун сунушуна ылайык, аялдардын экономикалык тең укуктуулугуна жетишүүгө жана аялдар менен кыздардын билимге жетүүсүн жакшыртууга басым жасоо менен кошумча убактылуу атайын чараларды кабыл алуу, атап айтканда, илим, технология, инженерия жана математика (STEM), ошондой эле кесиптик билим берүү.

* * *